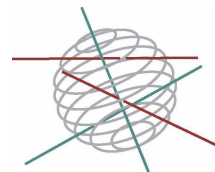

**PLAN VOOR WETENSCHAPPELIJKE ONDERSTEUNING VAN EEN BELEID
GERICHT OP DUURZAME ONTWIKKELING
(PODO II)**

***Deel 1:
Duurzame productie- en consumptiepatronen***

SAMENVATTING

**RANDVOORWAARDEN VOOR DUURZAAM AGRARISCH
RUIMTEGEBRUIK IN EEN VERSTEDELIJKE NETWERKSAMENLEVING**

CP/47

Georges Allaert – Universiteit Gent,
Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning

Bruno De Meulder – Katholieke Universiteit Leuven,
Onderzoeksgroep OSA

Guido Van Huylenbroeck – Universiteit Gent,
Vakgroep Landbouweconomie

Etienne Van Hecke & Henk Meert – Katholieke Universiteit
Leuven, Instituut voor Sociale en Economische Geografie

Onderzoekscontracten n° CP/02/471-474

Juni 2006

D/2005/XXXX/XX [*Veld gereserveerd voor het Federaal Wetenschapsbeleid*]

Uitgegeven in 2005 door het Federaal Wetenschapsbeleid

Wetenschapsstraat 8

B-1000 Brussel

België

Tel: + 32 (0)2 238 34 11 – Fax: + 32 (0)2 230 59 12

<http://www.belspo.be>

Contactpersoon:

Dhr. Marc Van Heuckelom

Secretariaat: + 32 (0)2 238 35 55

Noch het Federaal Wetenschapsbeleid, noch eenieder die handelt in de naam van het Federaal Wetenschapsbeleid is verantwoordelijk voor het gebruik dat van de volgende informatie zou worden gemaakt. De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of enige andere manier zonder de aanduiding van de referentie.

Inleiding

Dit tweejarig onderzoeksproject – gefinancierd door de Federale Overheidsdienst Wetenschapsbeleid in het kader van het wetenschappelijke Programma ter Ondersteuning van een

beleid voor Duurzame Ontwikkeling II, deel I - Duurzame productie- en consumptiepatronen - werd uitgevoerd door een onderzoeksnetwerk met volgende samenstelling: coördinatie door de Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning (AMRP) van de Universiteit Gent, de Onderzoeksgroep Stedenbouw en Architectuur (OSA) van de Katholieke Universiteit Leuven, de Vakgroep Landbouweconomie (VLE) van de Universiteit Gent, het Instituut voor Sociale en Economische Geografie (ISEG) van de Katholieke Universiteit Leuven en Resource Analysis.

Uitgangspunt van het onderzoek is dat, als landbouw een bestaansreden wil hebben binnen een verstedelijkende samenleving, ze niet langer als een louter economische, voedselproducerende activiteit kan en mag worden beschouwd. Het onderzoek gaat dan ook niet van een ruimtelijke planning en stedenbouw uit die vooral een ruimtevraag vanuit landbouw op basis van louter economische prognoses honoreert. Enerzijds zullen de maatschappelijke kwaliteitseisen bepalend zijn voor de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden van landbouw in bepaalde regio's. Anderzijds zal de concrete Belgische ruimtelijke context van gemengde stedelijkheid en landelijkheid de basis vormen waarop beleid en ontwikkeling zich zullen moeten enten.

Er lijkt min of meer consensus te bestaan over twee belangrijke trends wat betreft de transformatie van landbouw in Noord-West-Europa: de ene trend is er een van verdere modernisering, intensivering, specialisatie en schaalvergroting van een landbouw die competitief is op de wereldmarkt; de andere trend is de verbreding of diversificatie van het landbouwbedrijf met andere, maatschappelijk relevante activiteiten die bovendien kunnen aanleiding geven tot een extra inkomen voor de landbouwers. Er lijkt met andere woorden een dualisme in de maak tussen enerzijds de globale aard van onze voedselproductie, gekenmerkt door kwantiteit, en anderzijds een nieuwe kwaliteitsbehoefte die het lokale karakter beklemtoont. In een verstedelijkende context lijkt vooral een multifunctionele landbouw binnen het lokale verbredingsperspectief het belangrijkste argument te kunnen worden om toekomstige ruimteclaims door landbouw te legitimeren. Daarnaast is het platteland door de verregaande suburbanisatie geen eenduidig benoembaar ruimtelijk geheel meer: het is én stedelijkheid én landelijkheid, én consumptie én productie. Zuivere vormen van stad en platteland zijn nog wel terug te vinden, doch het overgrote deel is een perifere vorm van stedelijkheid en een perifere vorm van landelijkheid in overlap. De druk op de ruimte vanuit andere functies en activiteiten vormt een belangrijke bedreiging van de landbouwsector. De grondprijzen zijn sterk gestegen. Er is een vermindering van het aantal beschikbare landbouwgronden die tevens een grotere versnippering kennen. Verder uit de toenemende individualistische benadering van het platteland zich in een wederzijds onbegrip tussen nieuwe plattelandsbewoners en landbouwers.

Methodiek van onderzoeksproject

Omwille van de onzekerheden over de toekomstige maatschappelijke ontwikkeling is het gebruik van scenario's een geschikte onderzoeksmethode. Aangezien de klemtoon van het onderzoek ligt op de ruimtelijke gevolgen voor de landbouw, is het van belang om scenario's te ontwikkelen met een ruimtelijke invalshoek. Deze werden ontwikkeld op meso- en op microniveau.

- Op mesoniveau werden de gevolgen van drie alternatieve planningsdiscoursen over de gewijzigde relatie tussen stad en platteland onderzocht. Een planningsdiscours moet hierbij worden begrepen als een min of meer samenhangend geheel van denkbeelden over (aspecten van) de ruimtelijke organisatie van stad en platteland. De drie discoursen

vormen een alternatief voor het huidige, dominante discours van stad en platteland als tegenpolen en verkennen de relatie tussen stad en platteland aan de hand van respectievelijk functionele relaties, ecosysteemkenmerken en betekenissen.

- Op microniveau werden de randvoorwaarden voor duurzaam agrarisch ruimtegebruik binnen een geïntegreerde landschapsvisie onderzocht. Die visie verbeeldt een gewenst ruimtelijk scenario: een landschap in samenspraak waar landbouw samen met de andere gebruikers een kwalitatieve ruimte aanmaakt die een duurzaam ruimtegebruik huisvest en stimuleert. De actoren en de dynamiek die daar van uit gaat staan dus centraal. De elementen en de patronen die ze (re)produceren in het landschap, en de achterliggende logica's bij die ruimtelijke transformaties, worden ontrafeld.

Beide benaderingen kwamen verrassend tot een aantal gelijklopende conclusies met betrekking tot het gebruik van een tussenschaal (tussen kavel en landschap, tussen kavel en regio) en de beleidsmatige vertaling in het ruimtelijke planningsinstrumentarium.

De methodologie van de scenario-opbouw werd gevoed door ontwerpend onderzoek in twee regio's: Kortrijk-Roeselare en de zuid-westelijke rand van Brussel (Pajottenland). Beide gebieden zijn traditionele landbouwgebieden die vandaag in sommige delen een sterke verstedelijkingsdruk ondervinden. Op mesoniveau werd in drie casestudiegebieden binnen de regio Kortrijk-Roeselare een specifiek planningsdiscours toegepast dat op het eerste gezicht het meest toepasselijk leek voor het betrokken gebied. In de regio Pajottenland werden de drie planningsdiscoursen toegepast op en gecombineerd in éénzelfde casestudiegebied. Op microniveau is door toetsing in twee van de drie casestudiegebieden in Kortrijk-Roeselare en een studiegebied in het Pajottenland, een ontwerpbenadering uitgewerkt om het landschap in samenspraak te verbeelden. Voor elk casestudiegebied werden, in de vorm van gebiedssnedes van 6 op 3 kilometer groot, de ruimtelijke patronen gedetecteerd, reproductielogica's ontrafeld en toekomstbeelden ontwikkeld. Het ontwerpend onderzoek op meso- en microniveau werd voortdurend getoetst aan de werkelijkheid. Hiervoor werden drie sporen uitgebouwd.

- Door een sociaal-geografische analyse van de diversiteit en stabiliteit van het ganse Vlaamse platteland werden de huidige ontwikkelingen in de casestudiegebieden op een correcte manier gepositioneerd. Ook werden via een grootschalige bevraging in het gebied Kortrijk-Roeselare, complementair aan de bevraging in de Brusselse regio in vroeger onderzoek, de maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van landbouw en platteland ingeschat.
- De huidige landbouweconomische situatie van de vier studiegebieden werd als context meegegeven. Daarnaast werden de mogelijkheden voor de landbouw onderzocht om binnen elk van de drie planningsdiscoursen de economische leefbaarheid van het individuele landbouwbedrijf te vergroten.
- Tijdens twee workshopdagen werden actoren uit de studiegebieden verplicht om het gebied vanuit een bepaald planningsdiscours te analyseren en een toekomstvisie te formuleren. Op deze manier werd voeling met het terrein behouden en werd het ontwerpend onderzoek gevoed met concrete informatie.

Maatschappelijke (verwachtings)patronen ten opzichte van landbouw en platteland

Een landbouw die een rol van betekenis wil spelen binnen de verstedelijkende netwerksamenleving, zal in de eerste plaats een landbouw moeten zijn die de kwaliteit creëert waar de netwerksamenleving om vraagt. In dit deel zal deze kwaliteitsvraag van de samenleving nader onderzocht worden.

Om een goed overzicht te verkrijgen van de verwachtingen en attitudes van consumenten, werd er beroep gedaan op een uitgebreide enquête, waarbij verscheidene thema's aan bod kwamen. Deze enquête is geïnspireerd op de enquête uitgevoerd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in het kader van project CP/18 ('Overlevingsstrategieën voor een multifunctionele landbouw in een verstedelijkte omgeving'). Dit onderzoek (Van Huylenbroeck, et al, 2005) toonde reeds aan dat de afstandsvariabele tot de stad en sociologische kenmerken niet volstaan om verwachtingen en attitudes van burgers ten aanzien van landbouw te ramen. Naast concentrische verschillen in attitudes, blijken er eveneens belangrijke regionale en subregionale verschillen op te treden. De uitvoering van een bijkomende survey in een ruimtelijk veelzijdig gebied, zal de inzichten in de verwachtingen van de maatschappij ten aanzien van landbouw verhogen. Vijf verschillende subgebieden werden in het stedelijk netwerk Kortrijk-Roeselare onderscheiden. Zo werden enerzijds burgers ondervraagd in beide stadskernen (Kortrijk en Roeselare), anderzijds werd het omgevende platteland onderverdeeld in drie entiteiten : Roeselare-West, Kortrijk-Waregem en het Interfluvium. Deze gebieden kennen telkens een andere productiestructuur en ruimtelijke organisatieloga.

Dit onderzoek maakt duidelijk dat de bewoners uit het West-Vlaamse studiegebied in belangrijke mate in contact komen met de landbouw. Zo nemen 60 % van de respondenten deel aan directe verkoop op de hoeve (in tegenstelling tot 30 % in het Brusselse studiegebied). Het grote aanbod van dergelijke hoeves in de streek, gecombineerd met een decennialange traditie is hiervoor verantwoordelijk. Nochtans heeft deze diversificatievorm weinig groeimogelijkheden, aangezien de respondenten die niet deelnemen aan directe verkoop op de hoeve in belangrijke mate niet geïnteresseerd zijn, groenten uit de eigen moestuin consumeren of weinig tijd hebben. De bewoners van het Brusselse studiegebied vertoonden daarentegen in belangrijke mate een gebrek aan kennis. Het verschil tussen beide studiegebieden komt eveneens tot uiting in de deelname aan andere consumptievormen zoals boerenmarkten, voedselteams of groenteabonnementen. Deze diversificatievormen zijn weinig gekend en verspreid in het West-Vlaamse studiegebied (in tegenstelling tot het Brusselse studiegebied) en zijn hoofdzakelijk ontstaan als antwoord op de vraag van een specifiek type peri-urbane bewoners, een consumententype dat in grote mate afwezig is in het stedelijk netwerk Kortrijk-Roeselare. De kwaliteitseis ten aanzien van voedsel, die de laatste jaren onder invloed van verschillende voedselschandalen en dierenplagen is toegenomen, wordt wel in beide onderzoeksgebieden in hoge mate belangrijk geacht.

Het platteland (als woon- en recreatieomgeving) wordt in het West-Vlaamse studiegebied zeer geapprecieerd. Er is een verschil in appreciatie en toekomstperspectief van het platteland op te merken naargelang de verschillende ruimtelijke organisatieloga's. Zo wordt het Interfluvium door de bewoners en recreanten meer geapprecieerd dan het westen van Roeselare, waar varkensteelt, groenteteelt, kriskras ingeplante verwerkende bedrijven verwant aan de landbouw en het drukke landbouwverkeer het landschap ontsieren.

Hoewel bijna alle respondenten (94 %) vinden dat de landbouw in de streek Kortrijk-Roeselare moet blijven bestaan, is 1/3 van de respondenten van mening dat een deel van de landbouwgronden vervangen mogen worden door bossen, natuur of parken. De achterliggende motivaties tonen concentrische verschillen. Zo vormen het tekort aan groen en de ecologische meerwaarde de belangrijkste argumenten van de stadsbewoners. Bij de plattelandsbewoners is er een trend naar een meer individualistische benadering van het platteland op te merken. Deze bewoners zijn in belangrijke mate op zoek naar een rustige en aangename woonomgeving, maar vergeten hierbij wel eens het onrustige karakter van de landbouw. Zo zijn de bewoners van meer rurale gebieden van mening dat een toename van bossen, natuur of parken, zou zorgen voor een aangename leefomgeving. Een belangrijke impuls voor het akkoord gaan met deze stelling is de angst dat vrijgekomen landbouwgronden zouden verkaveld worden.

De respondenten werden op basis van verscheidene attitude-vragen en aan de hand van statistische technieken, ingedeeld in drie attitudegroepen, die telkens een verschillend attitudeprofiel hebben. De enthousiaste supporters staan uiterst positief ten opzichte van het voortbestaan van de landbouw (eventueel met overheidsgeld). Ook de invloed van de landbouw op de woonomgeving en op het landschap wordt danig positief beoordeeld. Deze groep bewoners vindt in mindere mate dat de landbouwer bepaalde plichten moet nakomen (zoals zorg dragen voor het landschap). De discrete tegenstanders vertonen vrijwel een omgekeerd attitudeprofiel. Deze bewoners zijn negatief ingesteld wat betreft de landbouw, ze menen dat de landbouw een negatieve invloed heeft op de woonomgeving en op het landschap en vinden daarbij dat de landbouw niet vergoed moet worden. Bovendien vinden deze respondenten dat de landbouw voor nadelen zorgt. De derde attitudegroep, de belangeloze voorstanders hebben net als de enthousiaste supporters een positieve waardering voor de landbouw en voor de invloed van de landbouw op de woonomgeving en het landschap, doch in mindere mate. Het grote verschil met de enthousiaste supporters ligt in het feit dat de belangeloze voorstanders geen voordelen van de landbouw ondervinden.

Vanuit geografisch en beleidsmatig oogpunt is het belangrijk na te gaan of er een ruimtelijke differentiatie bestaat in de attitudes ten opzichte van de landbouw. Hoewel elk attitudeprofiel terug te vinden is in alle subgebieden, is er toch een belangrijke ruimtelijke differentiatie op te merken. In de eerste plaats is er een verschil waar te nemen tussen enerzijds de respondenten van de stedelijke kernen van Kortrijk en Roeselare en anderzijds de respondenten van het omliggende platteland. Stedelingen behoren verhoudingsgewijs eerder tot de groep belangeloze voorstanders. Dit kan verklaard worden door het feit dat stadsbewoners weinig de voordelen van de landbouw ervaren, maar daarentegen toch een positieve waardering hebben voor de landbouw. In de tweede plaats is er een ruimtelijke differentiatie op te merken wanneer de groep discrete tegenstanders geanalyseerd wordt naar woonplaats. Het is opmerkelijk dat zowel in de stad Roeselare als in het studiegebied Roeselare-West verhoudingsgewijs meer respondenten wonen die negatief ten opzichte van de landbouw staan. De productiestructuur en de hiermee verbonden ruimtelijke organisatieloga zijn hier mede voor verantwoordelijk (deze conclusie kan eveneens afgeleid worden uit het feit dat respondenten met een landbouwer als buur in de omgeving van Roeselare negatief staan ten opzichte van de landbouw, terwijl het tegenovergestelde geldt voor de respondenten in de omgeving van Kortrijk). De enthousiaste supporters situeren zich onmiskenbaar in de meest landelijke gebieden van het Interfluvium. De grondgebonden landbouw en het idyllische karakter van deze streek dragen bij tot de positieve attitudes van zijn bewoners. Behalve ruimtelijke kenmerken, kunnen ook sociale en economische factoren als verklaring dienen voor het verschil in attitude tussen bepaalde individuen (de enthousiaste supporters zijn

bijvoorbeeld gekenmerkt door een jongere leeftijdsstructuur, terwijl de belangeloze voorstanders een ouder profiel hebben).

Het onderzoek 'Overlevingsstrategieën voor een multifunctionele landbouw in een verstedelijkte omgeving' (Van Huylenbroeck, et al, 2005) toonde onder meer het bestaan aan van een streekgebonden draagvlak dat de landbouw beïnvloedt (en vice versa). Dit onderzoek toont daarenboven aan dat het productietype en de verbonden ruimtelijke organisatiestructuur een belangrijke invloed hebben op de attitudes, toekomstverwachtingen en gedragingen ten opzichte van de landbouw. Een landbouw die een reden van bestaan wil hebben in onze verstedelijkte en verstedelijkende samenleving, kan en mag landbouw niet langer uitsluitend als een economische activiteit benaderen. Deze stelling wordt mooi geïllustreerd door de respondenten van Roeselare-West. In deze regio, waar de bevolking zich zeer bewust is van de economische meerwaarde van de landbouw, zijn er in verhouding meer tegenstanders van de landbouw dan in gebieden waar het economische belang minder uitgesproken is, maar de ecologische en landschappelijke waarde primeren. Een ruimtelijke indeling die oog heeft voor een geïntegreerde visie geniet maatschappelijke steun, kan zelf instaan voor een attitudeverandering bij de bewoners van landelijke gebieden en is bijgevolg een belangrijke troef naar de toekomst toe.

Alternatieve planningsdiscoursen over de relatie tussen stad en platteland op mesoniveau in relatie tot landbouw

Het onderzoeksproject gaat uit van een toekomsthypothese waarbij landbouw niet langer als een louter economische, voedselproducerende activiteit wordt beschouwd, maar in functie staat van de kwaliteitseisen die de samenleving stelt ten aanzien van de open ruimte. Deze kwaliteitseisen worden als doorslaggevend beschouwd voor de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw, rekening houdend met de specifieke Vlaamse context van gemengde stedelijkheid en landelijkheid.

In dit deel wordt de relatie tussen stad en platteland nader onderzocht vanuit drie verschillende planningsdiscoursen. Een planningsdiscours moet hierbij worden begrepen als een min of meer samenhangend geheel van denkbeelden over de ruimtelijke organisatie van stad en platteland (Hidding et al., 1998). Uitgangspunt hierbij is dat de relatie tussen stad en platteland een product is van menselijk denken en handelen. Dit denken en handelen wordt momenteel gedomineerd door een tegenpolendiscours waarbij stad en platteland als twee duidelijk te onderscheiden entiteiten worden opgevat. Dit tegenpolendiscours is geïnstitutionaliseerd in beleid, wetenschap (stedelijke en landelijke disciplines) en samenleving (belangengroepen) en wordt vandaag vertaald in planningsinitiatieven die gericht zijn op het versterken van stedelijke ontwikkelingen en het beperken van nieuwe ontwikkelingen in het buitengebied. Dit discours maakt echter abstractie van de talrijke gradiënten tussen stad en platteland die zo kenmerkend zijn voor de Vlaamse ruimtelijke context van gemengde stedelijkheid en landelijkheid. Deze specifieke ruimtelijke context vergt een specifieke planningsbenadering die niet langer vertrekt van een louter morfologisch onderscheid tussen stad en platteland, maar die inspeelt op de aanwezige complexiteit van uiteenlopende ruimtelijke processen.

In het onderzoek wordt vertrokken van drie planningsdiscoursen met betrekking tot de relatie tussen stad en platteland als alternatieve denkkaders voor het huidige tegenpolendiscours. De

klassieke benadering waarbij het morfologische onderscheid tussen stad en platteland centraal staat wordt daarbij vervangen door een benadering dat vertrekt vanuit het intern functioneren van stedelijke en agrarische systemen. Daarbij wordt de hypothese gehanteerd dat beide systemen volgens diverse interne ruimtelijke logica zijn georganiseerd en dat er tussen beide systemen dan ook diverse potentiële en conflicterende ruimtelijke relaties bestaan. De focus wordt dus verlegd van louter morfologische conflicten tussen stad en platteland naar een benadering die gericht is op het detecteren en manipuleren van diverse *ruimtelijke relaties*.

- In het discours van stad en platteland als netwerken van activiteiten staat de interactie tussen de verschillende actoren in de ruimte centraal. In dit discours wordt vooral gefocust op de fysieke en economische netwerkrelaties tussen het stedelijke en het agrarische systeem in de vorm van transportstromen, energiestromen, afvalwaterstromen, enz.
- In het discours van stad en platteland als ecosysteem staat de interactie tussen het onderliggende fysische systeem en het functioneel gebruik ervan centraal. Er wordt vooral ingegaan op de ruimtelijke relaties tussen het stedelijke en het agrarische systeem vanuit het hydrologisch functioneren van grond- en oppervlaktewaterstromen, inzig – en kwelgebieden, enz.
- In het discours van stad en platteland als stelsels van plekken staat de interactie tussen de betekenis van de ruimte en het maatschappelijke gebruik ervan centraal. Hierbij wordt vooral gekeken naar de ruimtelijke relaties tussen het stedelijke en het agrarische systeem vanuit het publiek functioneren van de ruimte. Dit hangt nauw samen met factoren zoals ontsluitingsgraad, dichtheid aan publiek programma en schaalgrootte.

Ieder planningsdiscours wordt gekenmerkt door een analytische laag en een ordeningslaag. *Analyse* staat voor de theoretische invalshoeken die kunnen bijdragen tot een beter begrip van de relatie tussen stad en platteland. De klemtoon ligt op het detecteren van conflicterende en potentiële ruimtelijke relaties tussen stedelijke en agrarische systemen. *Ordering* staat voor het ontwikkelen van planconcepten en –principes die een antwoord kunnen bieden aan deze ruimtelijke conflicten en potenties. Aan de hand van vier concrete casestudies in Vlaanderen – drie in zuidelijk West-Vlaanderen en één in het Pajottenland – wordt bovenstaand theoretisch kader door middel van ontwerpend onderzoek getoetst aan de werkelijkheid.

Het om beurten belichten van één specifieke ruimtelijke relatie tussen het stedelijke en het agrarische systeem (respectievelijk fysieke netwerkrelaties, hydrologische relaties en relaties m.b.t. het publiek functioneren van de ruimte) resulteert in een specifieke differentiatie van de ruimte met verschillende ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouw.

- In het netwerken-van-activiteitendiscours is de ruimtelijke differentiatie het gevolg van verschillen in ruimtelijke dynamiek. Deze verschillen zijn rechtstreeks gekoppeld aan de specifieke eigenschappen van fysieke en/of economische netwerken en kunnen worden gestuurd door selectief in te grijpen in het functioneren van deze netwerken (via selectieve koppeling en ontkoppeling van o.a. transportstromen, afvalwaterstromen en energiestromen tussen het stedelijke en agrarische systeem).
- In het ecosysteemdiscours is de ruimtelijke differentiatie het gevolg van verschillen in proceskarakteristieken van het onderliggende fysische systeem. Door een differentiatie van de ruimtegebruiksmogelijkheden (door onder meer de landbouw) kunnen nefaste processen voor het hydrologische systeem (zoals verdroging en vermesting) worden

- tegengegaan en kunnen positieve hydrologische processen (zoals het herstel van grondwaterstromen en kwelintensiteiten) functioneel worden benut voor drinkwaterwinning, waterberging, enz.
- In het stelsel-van-plekkendiscours is de ruimtelijke differentiatie het gevolg van verschillen in het publiek functioneren van de ruimte. Door het selectief manipuleren van schaal, programma en ontsluitingsgraad kunnen betekenisloze restfragmenten van binnenuit worden opgeladen en aldus een tegengewicht bieden aan de omliggende verstedelijkingsdruk.

Elke vorm van ruimtelijke differentiatie kan worden vertaald naar complementaire ruimtelijke eenheden. Deze complementaire ruimtelijke eenheden kunnen worden opgevat als aparte 'planningslagen' waarbij voor elke planningslaag andere randvoorwaarden met betrekking tot het agrarische ruimtegebruik wordt gedefinieerd.

- In het netwerkdiscours wordt een onderscheid gemaakt tussen hoog- en laagdynamische landbouwgebieden met verschillende ontwikkelingsmogelijkheden, gaande van intensieve tot extensieve vormen van landbouw (afhankelijk van de positie t.o.v. de structurerende netwerken).
- In het ecosysteemdiscours wordt een onderscheid tussen kwetsbare en niet-kwetsbare landbouwgebieden met verschillende ontwikkelingsmogelijkheden, gaande van milieuvriendelijke tot milieuvervuilende vormen van landbouw (afhankelijk van de positie t.o.v. het hydrologische systeem).
- In het stelsel van plekkendiscours wordt een onderscheid gemaakt tussen landbouwgebieden met hoog en een laag publiek karakter met verschillende ontwikkelingsmogelijkheden, gaande van verbrede tot verdiepte vormen van landbouw (afhankelijk van de ontsluitingsgraad, dichtheid aan publiek programma en schaal).

Het werken met complementaire ruimtelijke eenheden opent perspectieven voor een ruimtelijke planning die niet zozeer functiegericht zoneert en voorschriften formuleert, maar veeleer leidt tot nieuwe vormen van ruimtelijke afstemming van functies. *Conditionele afstemming* gaat over de (interne) afstemming van verschillende functies binnen éénzelfde ruimtelijke eenheid, *positionele afstemming* gaat over de (externe) afstemming tussen twee complementaire eenheden. De afstemming van verschillende functies binnen éénzelfde ruimtelijke eenheid gebeurt door het definiëren van omgevingscondities in plaats van het traditionele beleidsmatige zoneren van functies. Hierdoor worden functiecombinaties tussen het stedelijke en agrarische systeem mogelijk gemaakt mits beide functies voldoen aan de specifieke vooropgestelde omgevingscondities van de ruimtelijke eenheid (woonlandschap, productielandschap, ontspanningslandschappen, waterwinningslandschappen, enz.). Bij positionele afstemming wordt steeds gestreefd naar een *evenwichtssituatie* waardoor negatieve onderling beïnvloeding wordt beperkt en positieve beïnvloeding wordt versterkt.

Het zoeken naar een haalbare combinatie van de drie verschillende planningsdiscoursen en bijhorende lagen in éénzelfde gebied resulteert in een 'duurzaamheidsscenario'. Hierbij wordt gezocht naar combinatiemogelijkheden en vormen van meekoppeling waardoor ruimtelijke oplossingen voor éénzelfde probleem vanuit verschillende invalshoeken kunnen worden gemotiveerd. Dit duurzaamheidsscenario - dat door zijn meerlagigheid gedifferentieerde ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden biedt voor de landbouw - vormt een potentieel alternatief voor de

klassieke tweeledigheid tussen stad en platteland. Dit alternatief lijkt genuanceerder en bijgevolg beter bruikbaar is voor de ruimtelijke planning van het buitengebied en de landbouw in de specifieke Vlaamse nevelstadcontext dan het traditionele tegenpolenverhaal.

Economische leefbaarheid van landbouw in relatie tot planningsdiscoursen

De randvoorwaarden voor een duurzame landbouw die dit project wil formuleren, zijn zowel afhankelijk van de omgeving waarin de landbouwer zich bevindt als van de gekozen toekomstvisie (discours) dat wordt gehanteerd bij het bestuderen van deze randvoorwaarden. In dit deel worden de huidige strategieën en de toekomstverwachtingen van landbouwers nader onderzocht in relatie tot de planningsdiscoursen. Pas nadat wordt achterhaald wat de sterktes, zwaktes, kansen, bedreigingen zijn voor de hedendaagse landbouw, is het mogelijk te beschrijven hoe deze landbouwer zal reageren op een vooropgestelde visie.

In de eerste plaats werd aangetoond dat verschillende voorwaarden bepaald door de omgeving waarin het landbouwbedrijf ligt, een landbouwer zal aanzetten om een andere strategie te ontwikkelen. Om deze analyse uit te voeren werd een grootschalige enquête gehouden bij alle landbouwers in de rand rond Brussel en een representatieve groep landbouwers in West-Vlaanderen. Hieruit is gebleken dat een landbouwbedrijf gelegen in ecologisch waardevolle gebieden (zoals in het Interfluvium rond Kortrijk) gedwongen wordt (bv. door milieueisen) om zijn landbouwstrategie aan te passen indien het bedrijf wil overleven. Een landbouw in een omgeving van historisch gegroeide netwerken (zoals in de streek rond Roeselare en de Reo-Verling) zal daarentegen zijn productie meer en meer op die netwerken richten om zo tot een duurzaam resultaat te komen. Een landbouwbedrijf dat gelegen is in een streek waar verschillende plekken een extra waarde hebben (zoals bv. op de as Kortrijk-Waregem), kan zich aanpassen om deze extra waarde om te zetten in extra inkomen of afzet.

Daarnaast werd ook getoetst of er, door de landbouw vanuit verschillende oogpunten te bekijken, verschillende omgevingsvoorwaarden ontstaan die een duurzame landbouw zullen bepalen. In dit project werden drie verschillende toekomstvisies of discoursen nader bestudeerd. Het discours dat de netwerken tussen verschillende actoren in een gebied benadrukt, plaatst die landbouw in zijn context ten opzichte van de agro-industrie, de consumenten etc. Een landbouwer die efficiënt gebruik maakt van dergelijke netwerken zal volgens dit discours leiden tot een duurzame(re) landbouwworm. Wanneer de landbouw wordt benaderd vanuit het ecosysteemdiscours dan wordt veel aandacht besteedt aan de impact van landbouw op het ecosysteem en de mogelijkheden die het ecosysteem bieden voor een duurzame landbouw. De landbouw die gewenst is volgens dit discours moet meer rekening houden met de ecosysteemvoorwaarden. De keuze voor een stelsel van plekken discours beschrijft dat hoewel iedere landbouwworm op elke plaats gebruik kan maken van de specificiteit van een omgeving, er in regio's waar het beleid gericht is op de identiteit van plekken intensiever gebruik gemaakt zal worden van deze specificiteit door de landbouw. Met andere woorden, de verschillende visies stimuleren een verschillende soort landbouw die voor een duurzame omgeving moet zorgen.

Echter, deze beelden kunnen op elkaar worden gelegd, zoals ook werd gedaan voor het case-studiegebied Pajottenland. De verschillende discoursen leiden tot landbouwwormen die elkaar niet uitsluiten. De combinatie van verschillende strategieën zal daarenboven leiden tot een optimale

situatie voor alle vormen van duurzaamheid. De resultaten van dit toegepaste deel van het onderzoek vormen een toetsingskader waarbij accenten worden gelegd en combinaties kunnen worden gezocht die de duurzame ontwikkeling van landbouw in de algemene ontwikkeling van een regio een plaats geeft.

Onderzoek naar de transformatiemechanismen van het landschap op het microniveau: naar een duurzame reproductie

Landbouw op microniveau: actor in een meervoudig landschap

Om de randvoorwaarden voor duurzaam agrarisch ruimtegebruik in perifere gebieden te onthullen, ontwikkelt dit onderzoek een geïntegreerde landschapsvisie. Specifiek voor dit onderzoeksdeel is de focus op de gebruikers die het territorium op microniveau transformeren. Er wordt een landschap in samenspraak vooropgesteld: een landschappelijke polyfonie waarin de landbouw samen met de andere gebruikers van het landschap een kwalitatieve ruimte aanmaakt die een duurzaam ruimtegebruik huisvest en stimuleert.

De landbouw ontplooit zich in een open landschap. In perifere regio's wordt die open ruimte geconfronteerd met allerlei processen (ruimtelijk, sociaal, economisch, enz.) die vaak territoriaal noch bestuurlijk gebonden zijn. Maar ze transformeren de regio wel - op een geleidelijke maar ingrijpende manier. Het open landschap versnipperd zich in een verscheidenheid aan functies en vormen die het krijgt van een verscheidenheid aan gebruikers (er is land waarop geteeld wordt, in steeds meer verschillende vormen, land voor recreatie en natuur, voor wonen en industrie, enz.). In die voortdurende staat van transformatie kan het niet meer eenduidig benoemd worden. De meervoudige ruimteclaims gecreëerd door de gelijktijdige aanwezigheid van verschillende gebruikers overbepalen het landschap. Tegelijkertijd is het ook onbepaald door de onzekere economische, politieke en sociale vooruitzichten die de ruimtelijke transformaties ingezet door de verschillende actoren sturen.

De ontwikkelingsopgave op microniveau is bijgevolg eerder een verhaal van een stapsgewijze transformatie van het bestaande perifere gebied. De visie treedt daarbij op als handelingskader waarbinnen een gewenst samenspel tussen de verschillende actoren gestimuleerd of gecoördineerd kan worden. Ze stuurt de territoriale transformaties als een verhaal met open einde. Een begrip van de logica's achter de huidige transformaties is dan een voorwaarde om te verstaan hoe deze gemanipuleerd kunnen worden en op welke plek. Om die actuele wetten van transformatie te begrijpen, wordt daar gezocht waar de patronen in het landschap ook - en misschien vooral - worden aangemaakt: op de schaal van de gebruikers van het landschap, de boer, de bewoner, de recreant, de ecoloog, de ondernemer, enz.

Een ontwerpbenadering voor een kwalitatieve co-existentie

Meer concreet gesteld, is het doel van dit onderzoeksdeel te komen tot een ontwerpbenadering die een kwalitatief samenspel tussen de verschillende gebruikers produceert en verbeeldt. Die aanpak werd ontwikkeld doorheen een combinatie van literatuuronderzoek en ontwerpend onderzoek in drie case studies op microniveau: twee perifere gebieden met transformerende landbouw in zuidelijk West-Vlaanderen en één in het Pajottenland. Het literatuuronderzoek stond enerzijds in voor een theoretische uitwerking en kwalificatie van de criteria 'duurzaam ruimtegebruik' en 'ruimtelijke kwaliteit'. Anderzijds werden bestaande methodes van stedenbouw en

landschapsontwikkeling geconsulteerd. In de casestudies werd de ontwerpbenadering getest, verfijnd of bijgestuurd door de toepassing ervan in concrete gebieden. Dit leidt tot een ontwerpbenadering die een meervoudige lezing van het bestaande landschap, scenario-ontwikkeling van het mogelijke, en een synthese in een landschapsvisie van het gewenste combineert.

Het vertrekpunt is het begrijpen van de actuele realiteit, van de capaciteit van de concrete ruimte om op te treden als draagvlak en gelijkrichter van de verschillende gebruiken, en van de actuele transformatiemodi van het territorium die samen gaan met die gebruiken. Een atlas werkt daarom een lagenanalyse van het landschap uit. In atlas 1 'Structuur van het landschap' is de lezing van het landschap eerder een statische analyse – een lezing van het landschap van lange duur. Het landschap wordt gedeconstrueerd in lagen van elementen en patronen, van vroeger en nu. Die doorgronding van het element en het patroon in het landschap legt de landschappelijke kenmerken en structuren bloot die ruimtelijke samenhang brengen. De apotheose van atlas 1 is de voorstelling van een geabstraheerd landschapsbeeld als basisstructuur - 'draagvlak' en 'afstemmer' - waarop dynamieken zich kunnen enten en mee in wisselwerking kunnen treden. Atlas 2 'Reproductiologica van het landschap' omvat de lezing van het dynamische landschap – het landschap van korte duur. De focus verschuift naar de dynamiek van verandering achter de ruimtelijke elementen en patronen. In deze atlas worden de logica's achter de modi van transformatie en mutatie van het territorium uiteengezet en geïnterpreteerd. Daarnaast testen scenario's de draagkracht van de ruimte in het licht van toekomstige ontwikkelingen. Dat doen ze door telkens één parameter van gebruik/transformatie uit te vergroten, uit te lichten, en tot in extremis door te trekken in een voor de rest statisch landschap.

Zo functioneert atlas 2 als omslag tussen het landschapsbeeld dat wordt gevormd in atlas 1 en de ontwikkelde toekomstvisie. Die visie brengt alles terug samen. Als verbeelding van het landschap gaat het na hoe fragmenten van structuur en veranderende gebruiksmodaliteiten ten opzichte van elkaar afgestemd kunnen worden. Het laat de reproductiologica's van de actoren op een bepaalde manier terug samen optreden op het ruimtelijke draagvlak zodat doorheen de transformaties een kwaliteitsvolle ruimte ontstaat. Uiteindelijk is een aanzet gegeven naar concrete strategieën voor het operationaliseren van die visie binnen de bestaande planningskaders. Twee projectregisters worden daarbij opengetrokken: het gericht ingrijpen in het strategisch project en het projectregister van de herhaling.

Belang van de tussenschaal en coproductie

Op microniveau worden de randvoorwaarden voor duurzaam agrarisch ruimtegebruik in perifere gebieden bepaald door ondermeer ruimtelijke criteria voor een kwalitatieve co-existentie: coherentie van het landschap, optimalisatie en rationalisatie van het ruimtegebruik, ruimtelijk karakter. Uit de casestudies blijkt dat de schaal waarop die criteria in de ruimte kunnen worden beantwoord, een tussenschaal is: een schaal mediërend tussen perceel en landschap. Op die tussenschaal onthult het territorium zich - op basis van landschapskarakteristieken, actuele dynamiek en relaties tussen actoren - als een gedifferentieerd veld van condities voor verdere ontwikkeling. De ruimtelijke structurering op de tussenschaal bepaalt bijgevolg de randvoorwaarden voor agrarisch ruimtegebruik op microniveau: op sommige plekken is een bepaalde landbouwdynamiek legitiem, en wordt ze gestimuleerd, op andere eerder geweerd.

Het is dan ook de tussenschaal die zich presenteert als ruimtelijk instrument om te bemiddelen tussen overheid en landbouwer, en dit in twee richtingen. Enerzijds is op de tussenschaal de basisstructuur terug te vinden van de ruimtelijke visie die als handelingskader aanspoort tot een gediversifieerd plattelandsbeleid en aan toont hoe generatieve/stimulerende regels gebiedsgericht ingezet kunnen worden. De regelgeving kan bijgevolg gericht inspelen op de lokale eigenheid van de landbouw. Anderzijds kan op de tussenschaal in het landschap een brugfunctie tussen boer en overheid worden gerealiseerd doordat boeren er ruimtelijk worden verenigd. Zo worden mogelijke samenwerkingsverbanden tussen landbouwers gestimuleerd. Wat een grotere autonomie in de bemiddeling met de overheid kan bewerkstelligen.

Meer algemeen gesteld, lijkt duurzame ruimtelijke ontwikkeling enkel tot stand te kunnen komen doorheen een coproductieproces tussen meerdere actoren: een samenwerking tussen overheid en landbouwers, bewoners, industrie, maar ook een samenwerking tussen planners, ecologen, landbouwkundigen, enz. Coproductie wordt daarbij voorgesteld als een nieuwe ontwikkelingsmodus die in staat moet zijn om te gaan met de multi-actor of multi-scalaire constellaties die dergelijke opgave inhoudt. De ontwikkelde ontwerpbenadering voor de verbeelding van het landschap reikt/raakt instrumenten aan voor een participatieve, interdisciplinaire of inter-scalaire aanpak in een coproductie-proces. Er is echter nood aan verdere uitwerking van geschikte tools en formats voor coproductie. Een projectmatige aanpak van het open landschap biedt mogelijk een opstap naar een concretisering van vormen van multi-actor governance en instrumenten voor ruimtelijke coproductie.

Besluiten

Het onderzoek vertrekt van de hypothese dat de kwaliteitseisen vanuit de samenleving met betrekking tot een bepaalde regio bepalend zullen zijn voor de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden van landbouw in die regio.

Uit het onderzoek komt duidelijk naar voren dat consumenten en producenten niet louter kunnen worden gepercipieerd als consumenten en producenten van voedsel, maar dat zij gedeeltelijk kunnen worden 'geterritorialiseerd': er bestaat niet één type consument en één type landbouwer maar een zeer gedifferentieerde groep aan beide kanten. Zowel op het platteland als in de stedelijke gebieden zijn er verschillende attitudes en bijgevolg verschillende verwachtingen van de consument ten aanzien van de wijze van ruimtegebruik van de landbouw te onderscheiden. Langs de andere kant blijkt dat de economische leefbaarheid van individuele landbouwbedrijven in een verstedelijkende ruimtelijke context in meerdere of mindere mate kan toenemen door zich te integreren in ketens of door zich maatschappelijk te engageren via allerlei vormen van multifunctionalisering, hetzij in de toeristisch-recreatieve sfeer, hetzij in de natuur- en landschapszorgsfeer.

Zowel op meso- als op microniveau worden verbanden gelegd tussen de verschillende consumenten en producenten in een verstedelijkende context. Het hanteren van verschillende planningsdiscoursen over de relatie tussen stad en platteland op mesoniveau levert gedifferentieerde ontwikkelingsmogelijkheden op voor het platteland en de landbouw waarin de verschillende consumenten en producenten geïntegreerd worden benaderd. Op microniveau staat de ruimtelijke afstemming tussen het bestaande landschap, consument en producent centraal. De 'territoralisering' van de verschillende types consumenten en producenten gaat er samen met een

lokalisering. Op basis van lokale landschapskarakteristieken, actuele dynamiek en relaties tussen actoren, testen scenario's de legitimiteit van de types ruimtegebruik voor iedere plek. De scenario's worden uiteindelijk gesynthetiseerd in een geïntegreerde landschapsvisie die een aaneenschakeling van micro-landschappen verbeeldt: coherente gebieden die elk specifieke ontwikkelingsmogelijkheden voor productie of consumptie bieden. In plaats van een willekeurig amalgaam van producenten en consumenten, wordt bijgevolg in elk microlandschap ruimtelijke samenhang nagestreefd tussen een selectie van de types consumenten en producenten die legitiem is voor die plek.

Naast de creatie van ruimtelijke verbanden, staan de planningsdiscoursen en scenario's bovendien in voor het verbinden van consument en producent in een coproductie proces voor ruimtelijke ontwikkeling. Nagenoeg elk type consument en elk type producent zal zich immers kunnen vereenzelvigen met een van de planningsdiscoursen op mesoniveau of met een van de ontwikkelde scenario's op microniveau. Op die manier worden de verschillende consumenten en producenten aangesproken door een toekomstbeeld en wordt de discussie over een mogelijke integratie met concepten uit andere planningsdiscoursen of met andere scenario's vatbaar en bijgevolg toegankelijker. Door vooral de meerwaarde te beklemtonen van de integratie van de concepten van het meest vertrouwde planningsdiscours of scenario met deze van andere discoursen en scenario's, worden zij gemobiliseerd om vooral op het niveau van een ruimtelijk toekomstbeeld na te denken en te discussiëren.

Dit staat haaks op de huidige werkwijze in de ruimtelijke planning waarbij ruimtelijke toekomstbeelden beleidsplanmatig worden vertaald in een (mono)functionele zonering van de ruimte in plannen van aanleg of ruimtelijke uitvoeringsplannen. Ruimte wordt daarbij nagenoeg exclusief toegekend aan één welbepaalde functie (agrarisch gebied, natuurgebied, industriegebied) waarbij abstractie wordt gemaakt van het feitelijke meervoudige ruimtegebruik op het platteland, in het bijzonder in gebieden onder sterke verstedelijkingsdruk. Deze planningsbenadering gaat uit van een strikte scheiding tussen stad en platteland die in de praktijk echter is ingehaald door autonome ontwikkelingen (b.v. het opkopen van vrijkomende landbouwbedrijfszetels en het wijzigen ervan naar residentiële woningen) die beleidsmatig worden bevestigd door generieke versoepelingen van het stedenbouwkundige vergunningenbeleid.

Zowel de discoursbenadering op mesoniveau als de scenariobenadering op microniveau resulteren in een ontwerp van een ruimtelijk toekomstbeeld waarbij gebieden niet worden toegekend aan functies maar waarbij de bestaande en gewenste ruimtelijke kwaliteit van gebieden wordt gevat in termen van dynamieken, processen en betekenissen of waarbij een bepaalde ruimtelijke coherentie (in structuur, gebruik en betekenis) aan een micro-landschap wordt toegekend. In beide benaderingen wordt dan ook voor een andere beleidsmatige vertaling geopteerd. Op mesoniveau wordt de ruimtelijke differentiatie in dynamieken, processen en betekenissen vertaald in complementaire ruimtelijke eenheid met verschillende omgevingscondities. Hierdoor worden ruimtelijke functiecombinaties tussen het stedelijke en agrarische systeem op het niveau van de eenheid mogelijk gemaakt onder voorwaarde dat deze functies en activiteiten voldoen aan de vooropgestelde omgevingscondities. Op microniveau worden de maatschappelijke kwaliteitseisen vertaald in de wens om gericht in te spelen op de reproductiologica's van de actoren in het landschap. Er wordt voorgesteld om het landschap op te bouwen uit meerdere micro-landschappen waarvoor telkens specifieke spelregels worden opgesteld die het meervoudig ruimtegebruik orkestreren en terwijl de identiteit van het microlandschap waarborgen.